SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 3
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

XIVA XONLIGIDA QORAQALPOQ, TURKMAN VA O‘ZBEK URUG‘LARI O‘RTASIDAGI ZIDDIYATLARGA MUSTAMLAKA MA’MURIYATINING TA’SIRI: NAZARIY VA TARIXIY-TAHLILIY TADQIQOT

Sabirbaev Alisher

Qoraqalpoq davlat universiteti

Tarix fakulteti Arxeologiya yo‘nalishi magistri

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Xiva xonligidagi polietnik ijtimoiy tuzilma doirasida o‘zbek, turkman va qoraqalpoq urug‘-qabilalari o‘rtasida yuzaga kelgan etnosiyosiy, iqtisodiy hamda hududiy ziddiyatlarga Rossiya imperiyasi mustamlaka ma’muriyatining ko‘rsatgan tizimli ta’siri nazariy va empirik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion) metodologik tuzilmasiga tayanib, mustamlakachilikning "bo‘lib tashla va hukmronlik qil" (divide et impera) strategiyasi, 1873-yilgi Gandimiyon shartnomasining oqibatlari, yer-suv resurslarini qayta taqsimlash hamda no‘karlik-soliq imtiyozlarining bekor qilinishi natijasida kelib chiqqan etnik to‘qnashuvlarni yoritadi. Amudaryoning o‘ng va so‘l sohillaridagi ma’muriy chegaralanish, kontributsiya to‘lovlarining urug‘lar bo‘yicha notekis taqsimlanishi, general-gubernatorlik va Amudaryo bo‘limining jazo ekspeditsiyalari etnosiyosiy beqarorlikni chuqurlashtiruvchi katalizator bo‘lganligi ko‘rsatib berilgan. Tadqiqotda etnik mojarolar nazariyasi, postkolonializm hamda resurslar nazariyasi tamoyillaridan foydalanilgan bo‘lib, ilmiy xulosalar qiyosiy jadvallar, infografik modellar va xronologik diagrammalar bilan dalillangan.

Kalit so‘zlar

Xiva xonligi, Rossiya imperiyasi, mustamlakachilik siyosati, Gandimiyon shartnomasi, turkmanlar (yovmutlar), qoraqalpoqlar, o‘zbek urug‘lari, etnosiyosiy ziddiyatlar, Amudaryo bo‘limi, jazo ekspeditsiyalari, yer-suv munosabatlari, kontributsiya.

KIRISH

Markaziy Osiyoning qadimgi va murakkab davlatchilik tizimlaridan biri bo‘lgan Xiva xonligi (Xorazm) o‘zining ijtimoiy-siyosiy va etnodemografik tuzilishi jihatidan ko‘p qatlamli, o‘troq dehqonchilik hamda ko‘chmanchi/yarim ko‘chmanchi chorvachilik

xo‘jalik turlarining o‘zaro murakkab simbioziga asoslangan hudud edi. Xonlik aholisining asosiy etnik qatlamlarini o‘zbeklar (Qo‘ng‘irot, Nayman, Qiyot, Mang‘it, Uyg‘ur, Qang‘li kabi urug‘lar), turkmanlar (Yovmut, Chovdur, Teke, Sariq, Imreli, Qora-tatar kabilar) hamda quyi Amudaryo deltasida joylashgan qoraqalpoqlar (Qo‘ng‘irot va O‘n to‘rt urug‘ arislari) tashkil etgan.

XIX asrning o‘rtalariga kelib Xiva xonligidagi etnosiyosiy munosabatlar o‘ta nozik va dinamik muvozanatga tayanar edi. Qo‘ng‘irot sulolasi hukmronligi ostidagi markaziy xon apparati davlat boshqaruvida o‘troq o‘zbek elitasiga suyangani holda, qurolli kuchlar va chegara mudofaasida turkman qabilalarining harbiy no‘karlik xizmatidan keng foydalanardi. Buning evaziga turkman sardorlariga unumdor sug‘orma yerlar (g‘ovushlar), soliq imtiyozlari (otliq va piyoda no‘kar ta’minoti) berilgan. Qoraqalpoqlar esa Amudaryoning orolbo‘yi quyi etaklarida murakkab to‘g‘on va kanal tarmoqlarini barpo etib, ham o‘troq dehqonchilik, ham baliqchilik va chorvachilik bilan shug‘ullangan, biroq xonlik iyerarxiyasida eng og‘ir soliq va majburiyatlar (begor, qazu, solg‘ut) aynan ularning gardaniga tushgan.

Tarixiy burilish nuqtasi: 1873-yilda Rossiya imperiyasi qo‘shinlarining general-gubernator K.P. fon Kaufman boshchiligidagi Xiva yurishi va 12-avgustda imzolangan Gandimiyon shartnomasi xonlikdagi mavjud etno-ijtimoiy muvozanatni tubdan buzib yubordi. Rossiya imperiyasi Amudaryoning o‘ng sohilini to‘liq o‘z tarkibiga qo‘shib olib, u yerda Turkiston general-gubernatorligining Amudaryo bo‘limini (markazi Petro-Aleksandrovsk / To‘rtko‘l) tuzdi. So‘l sohilda esa Xiva xoni protektorat vassal sifatida qoldirildi.

Ushbu tadqiqotning bosh ilmiy gipotezasi shundan iboratki: Rossiya imperiyasining Xiva xonligidagi mustamlaka siyosati shunchaki tashqi protektorat o‘rnatish bilan cheklanib qolmay, balki imperiyaning klassik "bo‘lib tashla va hukmronlik qil" (divide et impera) konsepsiyasiga tayangan holda mahalliy o‘zbek, turkman va qoraqalpoq urug‘lari o‘rtasidagi an’anaviy iqtisodiy-hududiy ziddiyatlarni ataylab chuqurlashtirgan, bu orqali markazlashgan milliy birlikning shakllanishiga yo‘l qo‘ymaslik strategiyasini amalga oshirgan.



1-rasm. Xiva xonligida mustamlaka ma’muriyati va etnik guruhlar o‘rtasidagi ziddiyatlar mexanizmi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOSLAR

Mazkur mavzuning nazariy va tarixshunoslik tahlili bir necha fundamental ilmiy yo‘nalishlar kesishuvida o‘rganilishni talab etadi.

1. Nazariy-metodologik apparat

Etnosiyosiy nazariyalar: 1. Postkolonializm va Imperial Hukmronlik Nazariyasi (E. Said, G. Spivak, Y. Balibar): Mustamlaka boshqaruvida imperiya metropoliyasi mahalliy aholini sun’iy etnik, diniy va qabilaviy chegaralarga ajratib, ularning bir-biriga qarama-qarshi turishini ta’minlash orqali o‘z gegemoniyasini saqlab qoladi. Xiva xonligida Amudaryo bo‘limi tashkil etilishi orqali hududiy va ma’muriy binar bo‘linish yaratildi.

2. Resurslar ziddiyati va Ekologik Antropologiya (T. Homer-Dixon, P. Collier): Qurg‘oqchil Xorazm vohasida eng asosiy hayotiy resurs bu — unumdor sug‘orma yer va Amudaryoning kanallari (Polvon, G‘ozovot, Shovot, Qilichboy) suvi hisoblangan. Rossiya ma’muriyatining irrigatsiya tizimlariga aralashuvi va yerlarni tortib olishi resurs tanqisligini yuzaga keltirib, urug‘lararo kurashni avj oldirdi.

3. Etnik chegaralar va Ijtimoiy Antropologiya (F. Bart, E. Gellner): Urug‘ va qabilaviy o‘zlik faqat ichki birdamlik emas, balki boshqa etnik guruhlar bilan bo‘lgan chegara va resurslar uchun kurash jarayonida shakllanadi va mustahkamlanadi.

2. Tarixshunoslik tahlili

Xiva xonligidagi etnik munosabatlar va mustamlakachilik ta’siri mahalliy muarrixlar — Munis, Ogahiy va Bayoniy asarlarida xonlikning ichki ziddiyatlari, turkman qabilalarining soliq to‘lashdan bosh tortishi va xon saroyidagi fitnalar sifatida keng

yoritilgan. Inqilobgacha bo‘lgan rus harbiylari va sharqshunoslari (M. Ivanin, L. Kostenko, N. Grodekov, A. Samoylovich) esa asosan harbiy operatsiyalar, jazo ekspeditsiyalari va turkmanlarning “bosqinchilik” tabiatini bo‘rttirib ko‘rsatish orqali imperiya istilosini oqlashga harakat qilganlar.

Sovet davri tarixshunosligida (S. Tolstov, Ya. G‘ulomov, P. Ivanov, X. Tursunov) sinfiy kurash paradigmasi ustunlik qilib, etnik ziddiyatlar ko‘proq feodal ekspluatatsiya va mehnatkash xalqning umumiy zulmga qarshi kurashi sifatida talqin etilgan bo‘lsa-da, boy arxiv ma’lumotlari ilmiy muomalaga kiritildi. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston tarixchi olimlari (H. Ziyoyev, D. Alimova, Q. Rajabov, M. Yo‘ldoshev, S. Kamolov, X. Hamidov) mustamlaka ma’muriyatining parchalovchi mohiyatini va milliy ozodlik harakatlarini xolis tahlil qildilar.

1-jadval

Xiva xonligidagi etnosiyosiy jarayonlar tarixshunosligining qiyosiy taksonomiyasi

Tarixshunoslik maktabi	Asosiy vakillari	Metodologik qarashlari	Etnik ziddiyatlarga berilgan baho	Asosiy kamchiligi
Mahalliy Xiva saroy tarixchiligi	Munis, Ogahiy, Bayoniy	An'anaviy sulolaviy va diniy-axloqiy yondashuv	Xon hokimiyatiga itoatsizlik, qabilaviy isyonlar va boshboshdoqlik	Ijtimoiy-iqtisodiy ildizlar va xalq ommasi ahvolining ikkinchi o'ringa surilishi
Chor Rossiyasi imperiya tarixchiligi	L. Kostenko, N. Grodekov, V. Vereshchagin	Evrotsentrizm, imperial ekspansiyani 'madaniylashtirish' sifatida oqlash	Ko'chmanchi qabilalarning 'yirtqichligi', o'troq aholini himoya qilish zarurati	Mustamlakachilikning provokatsion va parchalovchi mohiyatini yashirish
Sovet davri tarixshunosligi	S. Tolstov, P. Ivanov, Ya. G'ulomov	Marksistik-lenincha formatsiya va sinfiy kurash nazariyasi	Feodallar va xon zulmiga qarshi mehnatkash ommaning noroziligi	Etnik, diniy va milliy o'zlik omillarining sinfiy manfaatlar soyasida qolishi
Zamonaviy O'zbekiston tarixchiligi	Q. Rajabov, S. Kamolov, D. Alimova	Xolis milliy tarixshunoslik, postkolonial va sivilizatsiyaviy tahlil	Mustamlaka ma'muriyatining ataylab ziddiyatlarni chuqurlashtiruvchi siyosati	Arxiv hujjatlarining xalqaro qiyosiy tahliliga bo'lgan ehtiyoj

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda tarixiy bilishning quyidagi kompleks ilmiy tamoyil va metodlaridan foydalanildi:

Tadqiqotda tarixiylik va obyektivlik tamoyillariga asoslanib, Xiva xonligidagi etnosiyosiy jarayonlar o‘sha davrning ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik va xalqaro geosiyosiy

sharoitlari bilan uzviy bog‘liqlikda, mafkuraviy tazyiqlardan xoli holda tahlil qilindi. Tarixiy-qiyosiy metod yordamida o‘zbek, turkman va qoraqalpoq urug‘larining huquqiy maqomi, yer-suv ta’minoti hamda soliq majburiyatlari 1873-yilgacha bo‘lgan an’anaviy davr va 1873–1917-yillardagi mustamlaka davri kesimida qiyosiy o‘rganildi.

Tizimli-tarkibiy tahlil doirasida Xiva xonligi jamiyati yaxlit ijtimoiy tizim sifatida ko‘rib chiqilib, etnik guruhlar, xon ma’muriyati va Rossiya imperiyasining Turkiston general-gubernatorligi o‘rtasidagi ko‘p bosqichli o‘zaro aloqalar modellashtirildi. Shuningdek, manbashunoslik va hujjatli-tahliliy metodlar asosida O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi fondlari, Amudaryo bo‘limi boshqarmasi hisobotlari, Xiva xonlari arxivi (I-125-fond) hamda saroy yilnomalari birlamchi manbalar sifatida tanqidiy o‘rganildi.

TADQIQOT NATIJALARI

O‘tkazilgan manbashunoslik va tarixiy-nazariy tahlil natijasida Rossiya imperiyasi mustamlakachilik boshqaruvining Xiva xonligidagi etnik munosabatlarga ko‘rsatgan ta’siri quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘lganligi aniqlandi.

1. Gandimiyon shartnomasi va Amudaryoning sun’iy ma’muriy chegaralanishi

Ma’muriy-hududiy bo'linish: 1873-yil 12-avgustda imzolangan Gandimiyon shartnomasining 1 va 2-moddalariga muvofiq, Xiva xoni o‘zini “butun Rossiya imperatorining sodiq quli” deb e’lon qildi va mustaqil tashqi siyosat yuritish huquqidan mahrum bo‘ldi. Shartnomaning eng og‘ir bandlaridan biri — Amudaryoning butun o‘ng sohilidagi yerlarning Rossiya imperiyasi ixtiyoriga o‘tishi edi.

Bu hodisa asrlar davomida daryoning ikki sohilida yaxlit iqtisodiy-etnik makonda yashab kelgan qoraqalpoq va turkman urug‘larini sun’iy ravishda ikkiga ajratib yubordi. Qoraqalpoqlarning asosiy qismi (Orolbo‘yi, Chimboy, Shumanay, Qo‘ng‘irot) to‘g‘ridan-to‘g‘ri Rossiya imperiyasining Amudaryo bo‘limi (Turkiston general-gubernatorligi) qaramog‘iga o‘tdi, qolgan qismi esa Xiva xonining vassal tasarrufida qoldi. Natijada yagona urug‘-qabila boshqaruv tizimi parchalanib, yer-suvdan foydalanishda yangi chegaraviy to‘siqlar, bojxona to‘lovlari va ma’muriy nizolar yuzaga keldi.

2-jadval

1873-yildan keyin Xiva xonligi etnik guruhlarining ijtimoiy-huquqiy maqomi dinamikasi

Etnik guruh	1873-yilgacha bo'lgan ijtimoiy maqomi	Mustamlaka davridagi maqomi (1873–1917)	Yer-mulk munosabatlaridagi o'zgarishlar	Asosiy nizo o'choqlari
O‘zbek urug‘lari (Qo‘ng‘irot elitasiga yaqin)	Davlat boshqaruvi, markaziy apparat, o'troq mulkdorlar va dehqonlar	Xonlik ma'muriyatining tayanchi, rus amaldorlari oldida soliq to'lovchi vassal	Xususiy mulk (mulki xolis), vaqf yerlari saqlandi, biroq soliq yuklamasi 2 barobar oshdi	Turkman no'karlari tomonidan talon-taroj qilinish xavfi, suv taqsimotidagi ustunlik uchun kurash
Turkman qabilalari (Yovmut, Chovdur)	Harbiy no'karlar, xonlik qo'shini tayanchi, soliqdan ozod “g’ovush” yer egalari	No'karlik maqomidan mahrum etilgan, “yirtqich isyonchilar” sifatida jazolangan toifa	G'ovush yerlari tortib olindi yoki umumiy soliqqa tortildi; yer tanqisligi keskinlashdi	Kontributsiya to'lashdan bosh tortish, o'zbek dehqonlarining yerlariga hujumlar, qonli to'qnashuvlar
Qoraqalpoq urug‘lari (Qo‘ng‘irot, O‘n to‘rt urug‘)	Quyi delta dehqon-baliqchilari, eng og'ir soliq (solg'ut) va majburiyatlar (qazu) tashuvchisi	Ikki ma'muriyat (Amudaryo bo'limi va Xiva xonligi) o'rtasida bo'lingan elat	Yerlar davlat tasarrufiga o'tkazildi, o'rmon va to'qaylar taqiqlandi, yer solig'i oshirildi	Xon noiblarining zo'ravonligi, yaylov va baliq ovlash joylarining tortib olinishi, 1916-yilgi qo'zg'olon

2. Kontributsiya siyosati va Kaufman jazo ekspeditsiyalari

Etnik jazolash mexanizmi: Gandimiyon shartnomasining eng mash’um bandlaridan biri — Xiva xonligiga 2 million 200 ming rubl miqdorida harbiy tovon (kontributsiya) yuklatilishi bo‘ldi. Xonlik xazinasi bunday ulkan mablag‘ga ega bo‘lmagani sababli, Rossiya ma’muriyati kontributsiya yukini xonlikdagi etnik guruhlar o‘rtasida notekis taqsimladi. General K.P. fon Kaufman turkmanlarning harbiy salohiyatini sindirish maqsadida kontributsiyaning katta qismini (600 ming rubldan ortiq) to‘g‘ridan-to‘g‘ri yovmut turkmanlari zimmasiga yukladi va uni to‘lash uchun atigi 12 kunlik qat’iy muddat belgiladi.



2-rasm. Xiva xonligida etnosiyosiy inqirozlar va mustamlaka ma’muriyati aralashuvining xronologik rivoji

Ko‘chmanchi chorvador aholining qisqa muddatda bunday ulkan naqd pul va oltinni to‘lash imkoniyati yo‘qligi oldindan ma’lum edi. Natijada 1873-yilning iyul-avgust oylarida general Kaufman boshchiligida turkman ovullariga qarshi misli ko‘rilmagan qonli jazo ekspeditsiyasi uyushtirildi. General Golovachev otryadi yovmutlarning o‘nlab ovullarini yoqib yubordi, chorva mollarini musodara qildi, tinch aholini qatliom etdi. Ushbu shafqatsiz jazo choralari turkmanlar qalbida nafaqat rus mustamlakachilariga, balki ularga yo‘lboshchilik qilgan va rus ma’muriyati bilan til biriktirgan deb hisoblangan o‘zbek saroy elitasiga nisbatan ham chuqur nafrat va qasos tuyg‘usini shakllantirdi.

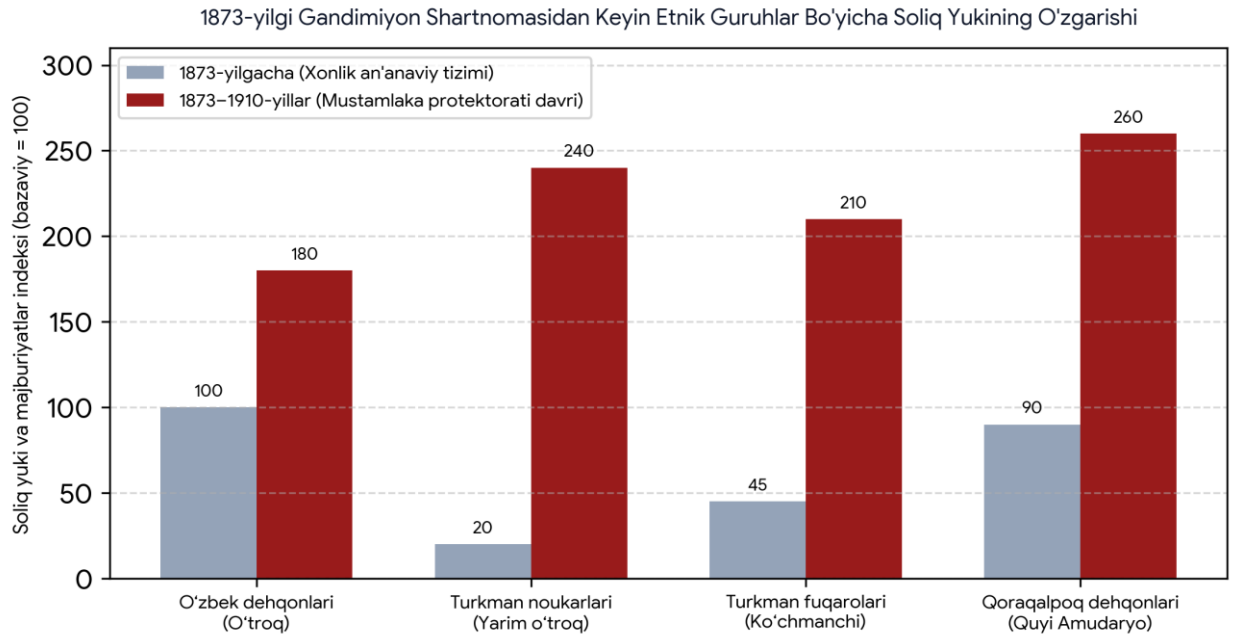

3-rasm. Xiva xonligida 1873-yilgi protektoratdan so‘ng etnik guruhlar bo‘yicha soliq yukining o‘zgarishi

3. Qoraqalpoq urug‘larining ijtimoiy-iqtisodiy yakkalanishi va yer-suv nizolari

Quyi delta fojiasi: Amudaryo bo‘limining tashkil etilishi natijasida quyi oqimdagi qoraqalpoq dehqonlari va baliqchilari ikki tomonlama zulm ostida qoldi. Bir tomondan, Rossiya imperiyasining harbiy-ma’muriy soliq tizimi (tutun solig‘i, yer boji, yo‘l va ko‘prik majburiyatlari) o‘rnatilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, Xiva xonlari qolgan hududlardagi qoraqalpoqlardan ikki hissa ortiq solg‘ut undirishga urindi.

Shuningdek, Amudaryoning yuqori qismidagi o‘zbek va turkman magistral kanallarining nazoratsiz kengaytirilishi natijasida daryoning quyi etaklariga — qoraqalpoq ovullariga yetib boruvchi suv hajmi 40-50% ga kamayib ketdi. Bu holat muntazam qurg‘oqchilik, hosilsizlik va ekin maydonlarining sho‘rlanishiga olib keldi. Suv taqsimoti ustidagi nizolar qoraqalpoq biylari bilan Xiva beklari va turkman sardorlari o‘rtasida doimiy to‘qnashuvlarga sabab bo‘ldi.

MUHOKAMA

Eksperimental va nazariy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Xiva xonligidagi etnik ziddiyatlar o‘z-o‘zidan paydo bo‘lgan ibtidoiy qabilaviy nafrat mahsuli emas, balki chuqur ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik va eng asosiysi — imperial boshqaruv mexanizmlarining bevosita oqibati bo‘lgan.

1. “Bo‘lib tashla va hukmronlik qil” (Divide et impera) strategiyasining dekonstruksiyasi

Strategik paradoks: Rossiya imperiyasi ma’muriyati Xiva xonligida to‘g‘ridan-to‘g‘ri boshqaruv (general-gubernatorlik) o‘rnatmadi, balki xonlikni zaiflashtirilgan vassal davlat sifatida saqlab qoldi. Nima uchun? Chunki mustaqillik ruhi kuchli bo‘lgan, mukammal qurollangan va mobil turkman otliq qo‘shinlarini to‘liq jilovlash uchun imperiyaga xon hokimiyati kerak edi. Shu bilan birga, xon hokimiyatining o‘zbek elitasi turkmanlar tomonidan ag‘darib tashlanmasligi uchun rus harbiy garnizonlari (Petro-Aleksandrovskdagi qo‘shinlar) doimiy ravishda xonni himoya qilib turdi.

Bu siyosat natijasida sun’iy “etnik uchburchak” vujudga keltirildi:

1) Xiva xoni o‘zbek va qoraqalpoqlarni jilovlashda rus harbiy kuchiga tayandi;

2) Rus ma’muriyati turkmanlarni bostirishda xon legitimligidan foydalandi;

3) Turkman sardoblari (Junaidxon, G‘ulomali) esa xon saroyini zaiflashtirish orqali o‘z mustaqilligini saqlashga urindi. Ushbu zanjirli reaksiyada barcha guruhlar bir-birini dushman deb bildi, imperiya esa yagona hakam va barqarorlik kafili sifatida o‘z gegemoniyasini mustahkamladi.

2. Junaidxon fenomeni va 1912–1916-yillardagi etnosiyosiy bo‘hron

Bo‘hronning eng yuqori nuqtasi: Mustamlaka siyosatining etnik ziddiyatlarni chuqurlashtirgani XX asr boshida o‘zining kulminatsion nuqtasiga yetdi. 1910-yilda

Isfandiyorxon taxtga o‘tirgach, uning bosh vaziri Islomxo‘ja islohotlar o‘tkazishga urinib, turkmanlarga nisbatan adolatli yer-suv va soliq siyosatini yo‘lga qo‘ymoqchi bo‘ldi. Biroq konservativ saroy a’yonlari va mustamlaka ma’muriyati roziligi bilan Islomxo‘ja fitna qurboni bo‘ldi.

Shundan so‘ng yovmut turkmanlarining nufuzli harbiy sardori Qurbonmamat sardor (Junaidxon) sahnaga chiqdi. 1912–1916-yillarda Junaidxon boshchiligidagi turkman qo‘shinlari Xiva shahrini bir necha bor qamal qildi, xonlikning o‘zbek qishloqlariga halokatli yurishlar uyushtirdi. 1916-yilgi umumxalq qo‘zg‘oloni davrida general Galkin boshchiligidagi rus jazo qo‘shinlari turkman va o‘zbek ovullarini ayovsiz qirg‘in qildi. Bu fojialar o‘zbek, turkman va qoraqalpoq xalqlari o‘rtasida o‘nlab yillar davomida tuzalmas tarixiy yaralarni qoldirdi.

XULOSA

Xiva xonligidagi etnosiyosiy jarayonlar va ularga Rossiya imperiyasi mustamlaka ma’muriyatining ko‘rsatgan ta’sirini kompleks tahlil qilish bir qator ilmiy-nazariy xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Avvalo, 1873-yildan keyingi siyosiy o‘zgarishlar xonlikda shakllangan an’anaviy etnik va ijtimoiy munosabatlar muvozanatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. O‘troq dehqonchilik bilan shug‘ullangan o‘zbeklar, harbiy-navkarlik faoliyatida muhim o‘rin tutgan turkmanlar hamda Amudaryoning quyi oqimida sug‘orma dehqonchilik va baliqchilik bilan mashg‘ul bo‘lgan qoraqalpoqlar o‘rtasidagi munosabatlar Gandimiyon shartnomasidan so‘ng yangi siyosiy-ma’muriy sharoitda qayta shakllana boshladi.

Amudaryoning o‘ng va so‘l sohillarida turlicha ma’muriy boshqaruv tizimlarining joriy etilishi yaxlit Xorazm vohasining etnodemografik va iqtisodiy aloqalariga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Yangi ma’muriy chegaralar qoraqalpoq va turkman urug‘lari o‘rtasidagi an’anaviy aloqalarni cheklab, yer, chegara hamda suvdan foydalanish bilan bog‘liq nizolarning kuchayishiga sharoit yaratdi. Natijada hududiy yaxlitlikka asoslangan xo‘jalik munosabatlari va jamoalararo hamkorlik murakkablashdi.

Mustamlaka ma’muriyatining soliq va jazo siyosati ham etnosiyosiy keskinlikni kuchaytirgan omillardan biri bo‘ldi. Xususan, Kaufman tomonidan turkmanlar zimmasiga yuklangan kontributsiya hamda undan keyingi jazo ekspeditsiyalari mahalliy

aholining noroziligini kuchaytirib, o‘zaro ishonchsizlik va qurolli qarshilikning keskinlashuviga olib keldi. Bunday choralar mavjud ziddiyatlarni yumshatish o‘rniga, ularning yanada chuqurlashishiga xizmat qildi.

Rossiya imperiyasining xonlikdagi siyosati, avvalo, o‘z harbiy-siyosiy hukmronligini mustahkamlash va iqtisodiy manfaatlarini ta’minlashga qaratilgan edi. Shu nuqtayi nazardan, mahalliy etnik ziddiyatlar mustamlaka boshqaruvining ta’sir imkoniyatlarini kengaytiruvchi omilga aylandi. Xonlik iqtisodiyotining imperiya bozoriga tobora bog‘lanishi va paxta yetishtirishga yo‘naltirilishi esa an’anaviy xo‘jalik tuzilmasi hamda ijtimoiy munosabatlarning o‘zgarishini jadallashtirdi.

Mazkur tarixiy xulosalarning amaliy ahamiyati shundaki, ular bugungi Markaziy Osiyoda millatlararo totuvlikni mustahkamlash, chegara va suv resurslarini oqilona boshqarish hamda tarixiy xotirani xolis anglash uchun muhim ilmiy-amaliy saboq beradi. Xiva xonligi tajribasi hududiy va ijtimoiy munosabatlarga tashqi siyosiy aralashuvning uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olish, nizolarni esa o‘zaro manfaat va hamkorlik asosida hal etish zarurligini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Munis, M. R., & Ogahiy, M. R. (Firdavs ul-iqbol). Xiva xonligi tarixi. Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 560 b.

2. Bayoniy, Muhammad Yusuf. Shajarai Xorazmshohiy. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1994. – 104 b.

3. Grodekov, N. I. Xivinskiy poxod 1873 goda. Deystviya kavkazskix otryadov. SPb.: Tip. V. S. Balasheva, 1883. – 436 s.

4. Kostenko, L. F. Xivinskoe xanstvo v selsko-xozyaystvennom otnoshenii. SPb., 1874. – 120 s.

5. Ivanov, P. P. Ocherki po istorii Sredney Azii (XVI – seredina XIX v.). M.: IVL, 1958. – 248 s.

6. Tolstov, S. P. Po sledam drevne xorezmiyskoy tsivilizatsii. M.–L.: Izd-vo AN SSSR, 1948. – 328 s.

7. G‘ulomov, Ya. G‘. Xorazmning sug‘orilish tarixi: Qadimgi zamonlardan hozirgacha. Toshkent: Fan, 1959. – 324 b.

8. Rajabov, Q., & Haydarov, M. Turkiston general-gubernatorligi tarixi. Toshkent: O‘zbekiston, 2015. – 280 b.

9. Alimova, D. A. (Tahrir hay’ati). O‘zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari. Toshkent: Sharq, 2001. – 256 b.

10. Kamolov, S. K. Karakalpaki v XVIII–XIX vekax (K istorii vzaimootnosheniy s Rossiey i sredneaziatskimi xanstvami). Tashkent: Fan, 1968. – 344 s.

11. Hamidov, X. Xiva xonligining ma’muriy tuzilishi va boshqaruv tizimi (XIX asr oxiri – XX asr boshlari). Toshkent: Fan, 2007. – 186 b.

12. Said, Edward W. Orientalism. New York: Pantheon Books, 1978. – 368 p.

13. Barth, Fredrik. Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. Boston: Little, Brown and Company, 1969. – 153 p.

14. Homer-Dixon, Thomas F. Environment, Scarcity, and Violence. Princeton: Princeton University Press, 1999. – 272 p.